УДК 82–92(=512.19)

Мамутов Б.А.

«КЪЫРЫМ» ГАЗЕТИНИНЪ БАШЛАНГЪЫЧ ДЕВИР ФААЛИЕТИНЕ ДАИР БАЗЫ ИДДИАЛАР

Аннотация. *Макъаледе Къырымда «Къырым» газетининъ дердж олунувы бащланмасынен багълы бильдирильген базы фаркълы фикирлер косьтериле ве изаат этиле. Онынъ ильк саны 1989 сенеси 7 июльде «Достлукъ» адынен дюнья юзюни корьди. Белли олгъаны киби, мезкюр нешир къырымтатар халкъы 1944 сенеси озь тарихий Ватанындан сюргюн этильгенден сонъ къырым миллий деврий матбуатынынъ ильк къалдыргъачыдыр.*

Чешит чыкъышларда, газет ве меджмуа языларында неширнинъ ады, сиясий ёнелиши, муарриетнинъ биринджи теркиби, статусы ве, атта, онынъ ильк саны чыкъкъан кунюнен багълы фаркълы фактлар ве къыймет кесювлерге расткеле билемиз.

Муэллиф бу меселелерге белли бир айдынлыкъ кирсетмекте ве тасдикъламакъта: «Достлукъ» ве «Къырым» – бу багъыны «несиллигини» сакълагъан айны неширлер. 1992 сенесинден башлап газетнинъ информацион-талилий фаалиетининъ, ве энъ-эвеля матбуат вастасынен къырымларнынъ миллий акъ-укъукъларыны ве менфаатларыны къорчаламакънынъ кучьленмеси, башындан мусаллат этильген аддан къуртулмасы – акъикъий, керчек мустакъилликке иришмекнинъ ве цензура бутюнлей ёкъ этильмесининъ нетиджеси олды.

Анахтар сёзлер: *газет, муаррием, «Достлукъ» – «Къырым», цензура, мустакъиль нешир, миллий матбуат.*

Мамутов Б.А.

НЕКОТОРЫЕ УТОЧНЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО НАЧАЛЬНОГО ПЕРИОДА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГАЗЕТЫ «КЪЫРЫМ»

Аннотация. *В статье показываются некоторые неоднозначно воспринимаемые, обстоятельства, связанные с выходом в Крыму газеты «Къырым». Первый её номер увидел свет 7 июля 1989 года под названием «Достлукъ» («Дружба»). Как известно, она стала первенцем крымской национальной периодической печати после насильственной высылки крымцев со своей исторической Родины. В публичных выступлениях, в газетных и журнальных материалах звучали разные факты и оценки относительно названия, политической направленности, первого состава редакции, статуса газеты и даже даты выхода её первого номера. Автор вносит ясность в данные вопросы и утверждает: «Достлукъ» и «Къырым» - это одно издание, сохранившее преемственность. Усиление с 1992 года информационно-аналитической деятельности газеты, и прежде всего в процессе профессионального отстаивания национальных прав и интересов крымцев средствами журналистики, избавление от навязанного вначале названия, было результатом обретения подлинной самостоятельности и окончательной ликвидации цензуры.*

Ключевые слова: *газета, редакция, «Достлукъ» – «Къырым», цензура, независимое издание, национальная пресса.*

Mamutov B.A.

ON SOME ESTIMATES RELATED TO THE INITIAL PERIOD OF ACTIVITIES OF ‘QIRIM’ NEWSPAPER

Summary. *This article explains certain controversial circumstances related to “Qırım” newspaper that has been publishing in Crimea. Its first edition saw the light of day on 7 July 1989 and was named “Dostluq” (“Friendship”). As known, it became the firstborn of Crimean national printed media after forced deportation of qirimli from their historical Homeland.*

Different facts and assessments had been discussed in public speeches, newspapers and magazines as to the name, political orientation, first team of editorial office, status of the newspaper and even date of its first edition.

Author clarifies mentioned issues and asserts that “Dostluq” and “Qırım” are the same periodical that preserved continuity. Strengthening of newspaper’s professional activity since 1992, particularly in advocating national rights and interests of qirimli, and abandonment of imposed name were a result of gaining real independence and liquidation of censorship.

Keywords: *newspaper, editorial office, “Dostluq” – “Qırım”, censorship, independent periodical, national press.*

Меселенинъ къоюлувы ве онынъ огренильмесининъ дереджеси. И. Гаспринскийнинъ «Терджиман»ы чыкъмагъа башлангъанындан берли миллий журналистика, публицистика, миллий матбуат – тарихымызнынъ дегиль айырылмаз, онынъ илери къысымы, онынъ кузьгюси, онынъ «йылнамеджиси» киби олып кельмектедирлер. Бу сырада мына энди 26 йылдан зияде чыкъып тургъан, сюргюнликтен сонъра Ватанымызда дердж ола башлагъан ильк девирий нешир – «Къырым» газети де истисна дегиль. Онынъ нисбетен къыскъа, амма гъает мундериджели тарихы даа огрениледжектир. Газетни тесис этильмеси,

умумен, онынъ кечмиши акъкъында ильмий макъалелер, деерли, ёкъ. Бу мевзугъа токъунгъан этник матбуатнынъ белли теткъикъатчысы профессор Н. Яблоновская озюнинъ бир къач темелли макъалелеринде миллий неширлеримизнинъ фаалиетини, шу джумледен халкъымызнынъ миллий тикленювинде «Къырым»нынъ эмиети ве ерини талиль этмекте [1–3]. Амма о, ве макъалелернинъ серлевалары буны косьтермекте, озюнинъ огюне бойле макъсат къоймай. Шунынъ ичюн бельгиленген мевзугъа энъ келишкен ве ишанчлы менбаа – газетнинъ саифелери. 1994, 1999, 2009 сенелери онынъ юбилейи къайд этильгенде мында, чокъ олмаса да, базы бир фактлы, меракълы ве, энъ муими, даа «тазелиги» иле айырылып тургъан хатырлавлар басылгъан эди. Келеджектеки теткъикъатчылар да «Къырым»нынъ бу саифелериндеки малюматлар иле файдалана билелер, чюнки олар гъает мундериджели олып, о заманнынъ муитини де яхшы ифаделемектедирлер.

Муэллифнинъ макъале иле етмеге ынтылгъан макъсады. «Къырым» газетининъ биринджи, мусаллат этильген «Достлукъ» ады, онынъ сиясий ёнелиши, муарриетнинъ биринджи теркиби, газетнинъ ашалайыджы «иляве» статусы, ильк санынынъ чыкъышы ве базы дигер малюматлар этрафында олгъан матбуатта ве джемаат огюнде, шу джумледен, радио ве телевизион чыкъышларда юрсетильген фикирлер, язувлар боюнджа бираз айдынлыкъ яйынламакъ. Бунынънен берабер, цензуранынъ ясакъ этильгени ве мезкюр нешрнинъ эр джеэттен сербест олгъаны онынъ халкъымызнынъ менфаатыны къорчаламакъ, акъ-укъукълары тикленмеси огърундаки фаалиетини баягъы бир кучьленмесине кетиргенини тасдикъламакътыр.

Эсас мальземенинъ беяны ве такъдими. Сонъки 10–15 йыл ичинде, мезкюр нешир, гъает кескин мешакъкъатларгъа бакъмадан, яшаджагъыны исбатлар экен, онынъ кечмиштеки ве земаневий фаалиетинен багълы чешит къыймет кесювлер, оларгъа мисаль оларакъ кетирильген фактлар да артып кельди. Бу чыкъышлар арасында ашагъыдаки иддиалар укюм сюрди.

I фикир. *1989 сенеси 7 июльде биринджи саны дюнья юзюни корьген «Достлукъ» газети ве эки-учь сене сонъра «пейда олгъан» «Къырым» – фаркълы неширлер. Чюнки биринджиси – «Крымская правда» газетининъ гъарип илявеси оларакъ чыкъы. «Къырым» исе мустакъиль олмагъа тырышты. Бу себептен онынъ тарихыны, башланувыны ресмий шекильде мезкюр кунь ве йылдан алып бармакъ, эр алда, шубелидир.*

Бу сёзлерге ред этиджи изаат оларакъ башта газетнинъ адынен багълы, яни о не дереджеде мусаллат этильгени акъкъында малюмат кетирмелимиз. Къолумызда, «Достлукъ» – о замандаки фиркъа виляет комитети тарафындан мусаллат этильген бир ад олгъанындан гъайры, эгер бунъа, янъы газетнинъ адландырылувына, джемаатчылыкънынъ алякъасы, разылыгъы олса эди, о, дюнья юзюни «Къырым» адынен кореджегине юксек ихтимал мевджутлиги акъкъында шаатлыкъ бар. Газетнинъ баш муаррири вазифесине тайинленеджеги, деерли, энди белли олгъан, журналист ве языджы Шевкет Рамазанов эм де, Акъмесджитке биринджилер сырасында та 1974 с. къайтып кельмеге чаре булгъан, белли джемаатчы Якъуб Керимов область фиркъа комитетининъ кятиби Л.И. Грачнен 1989 с. апрельнинъ сонъларында корюшкенде, шу джумледен янъы нешрнинъ ады меселесини ангъанлар.

Л. Грач, газетнинъ ады энди азыр ве «виляет комитетининъ бюросында» оны «Достлукъ» оларакъ къабул этильгенини айткъан экен. Бу корюшювни тафсилятлы хатырлагъан Ш. Рамазанов бундан сонъки лаф акъкъында бойле яза: «Сонъ джиддийликле манъа тикильди, джевап бекледи. Мен оладжакъ шей энди олгъаныны анълап, дава файдасыз экенини бильсем де, озь фикиримни йымшакъ этип сёйлемек истегимден къайтмадым: «Гъает сиясийлештирильген. Меним фикиримни сорагъан олсалар, «Къырым», я да «Адалет», ич олмагъанда «Салгъыр» деп къояр дим», – дедим.

Сонъра, анълагъаныма коре, шу куньлеринннъ озюнде Акъмесджитте Франко адына китапханеде «Достлукъ» интернациональ клубы, «Достлукъ» адлы къавехане ве иляхре «достлукъ»лар пейда олып башлагъан экен... Демек, насылдыр сиясий меслеатчылар бу сёзден толуджа файдаланмакъ истегенлер. Дерсинъ, «Достлукъ»... «Достлукъ» дегенинъден орталыкъны достлукъ къаврап аладжакъ. Шай да олмады, эбет. Не япайыкъ, коммунист режимининъ сиясети бойле эди...» [4].

Бу вакъиалардан (1989 с. апрель) йигирми йыл кечкен сонъ журналист В. Сейдаметованен субетлешкен Я. Керимов, юкъарыда кетирильген хатырлавларгъа озюнинъ бильгенлерини – олардан бираз эвельдже олып кечкенлерни къошып, сёйлемекте: «Бираздан сонъ мени чагъырдылар ве газетнинъ адыны не къояр эдинъ, деп сорадылар. Мен дженктен эвель бизде «Енъи дюнья» газети дердж олунгъаныны айттым. Манъа къалса, я «Танъ», я «Танъ йылдызы» къояр эдим, дедим. Олар: «Я сен «Достлукъ» адына насыл бакъасынъ?» – деп сорадылар. Мен, бу сёз бизим халкъта менфий бир фикирлер ярата биле, о бизге келишмез, дедим. Амма бу ад энди фиркъа тарафындан тасдикълангъан экен» [5].

Бу шаатлыкъ да, сахте «Достлукъ» ады, джемаатымызнынъ истегенлеринден чокъ узакъ, бегенильмеген, не дереджеде суньий тарзда олып, дерсинъ, махсус зыткъа тиймек ве эмир киби берильгенини косьтермекте.

Газетнинъ статусына кельгенде де, Якъуб агъа къыйметли малюматнен болюшмекте ве бу меселеде кунь эвельден, джемаатымызнынъ фикирине там терс шекильдеки бир къарар алынгъаныны тасдикъламакъта: «Газет исе бойле олды. Л. Грач оны «Крымская правда»нынъ илявеси оларакъ чыкъармагъа истегенини бильдирди. Мен газетнинъ айры нешир олмакъ кереклигини айттым. О, меселени эзмелемеге башлады, о якъкъа чекти, бу якъкъа чекти, ахыр-сонъу, йылнынъ ортасында айры газет ачмагъа агъыр оладжакъ, иляве оларакъ мумкюн, деп айтты. Сонъра исе айры газет олур, деди» [5].

Вакъиаларнынъ кетишаты, фиркъа вазифедарнынъ «сонъра»сы эки бучыкъ йылгъа сюрюльгенини косьтерди. Эм де Советлер бирлиги ёкъ олмаса, «Достлукъ» онъа обком ёлбашчылары тарафындан меджбурий такъылгъан мевкъуревий аддан къуртуладжагъы белли дегиль эди. Истенильген – Ватан адына къайтмакъ да бир сыра маниаларгъа расткельди. Чюнки онынъ ресмийлештирильмеси баягъы тешкилий арекетлернен, весикъалар азырламакънен ве белли бир масрафларнен багълы эди. 1992 сене газетнинъ логотипинде беяз ве эвельки шрифтеки «Достлукъ»ны араб язувына ошаттырылгъан къара боялы «Къырым» ады ярыгъа-яры къапаткъаныны коремиз.

Бундан эвель А-3 ольчювде (форматта) дёрт саифе олып чыкъкъан газет 1993 сенеси январьдан башлап эки кере буюклеше – А-2 ольчювде басыла. Саифелери дёрт къалып, бунынънен, колеми де эки кере арта. Логотипи ольчювге коре буюклешип ве бойдан-бой олып, «Къырым» сёзюнден ибареттир. Тек сагъ тарафтан, эсас адындан, бельки де, он кере эксик ольчювде, «рудиментли» «Достлукъ»ны коремиз. Мезкюр ал – ад меселеси ресмий оларакъ сонъунадже чезильмегенинъ бельгисидир.

Тек 1994 сенеси январьдан башлап газетнинъ логотипинде «Къырым» ады екяне къалып, санъки онынъ огюнде маневий бордж оденильген киби, озюнинъ гъает буюк арифлеринен (шимди ойле язувлар якъын ёкъ – газет мейданы реклам ичюн икътисат этиле) «багъырып» кельмекте. Сагъ тарафында исе, бу ад, темелли олгъаныны «тасдикъламакъ» ичюн бираз уфакъча шекильде латин арифлеринен текрарлана.

II фикир. *Обком органынынъ илявеси олгъан ве, цензура баскъы астындан гъайры, «обкомджылар», махсус органлар назарети астында булунгъан «Достлукъ»нынъ муарриети, истеген такъдирде биле, халкъымызнынъ менфаатына догъру кельген, онынъ къайгъы ве дертлерини акс эткен языларны дердж этмектен марум эдилер.Бу себептен газетнинъ миллет ичюн гъаевий ве маневий мерагъы, кетиреджек файдасы, япаджакъ тесири сыфыргъа якъын эди.*

Акъикъатен де, незарет, тешкерюв ве баскъы арекетлери бир къач тарафтан беджерилип, газет хадимлерине гонъюльдеки тюшюндже-дуйгъуларыны окъуйыджыларгъа бильдирмек, беян этмек фурсатынынъ огюни алмакъ тырыша эдилер. Дегиль этрафта, якъын ерде, шу ***бирииджи кучь*** – «патрон» деп тайинленген «Крымская правда»нынъ озюнде миллий журналистлеримизге борджуны эда этмек имкяныны эр адымда сынъырлатмагъа тырышкъан «зенаатдашлар»нынъ «сыджакъ» мунасебети сезиле, гъает агъыр муит укюм сюрмекте эди.

«Достлукъ»къа бир бучыкъ сенеден сонъ, 1990 сене, декабрьнинъ башында келип къошулгъан ве муаррир муавини, бунынънен берабер, бираздан Къырымтатар языджылар кенъешининъ реиси этип сайлангъан белли шаир Шакир Селимнинъ о муитни яраткъан «зенаатдашлар» акъкъындаки эмоциялы, яныкълы олса да, амма фактларгъа эсаслангъан

язылары ватандашларымызны лякъайд къалдырмай: «Ерли матбуат исе, хусусан, «Крымская правда» сыкъ-сыкъ халкъымызгъа илле бир таш ата. Биз исе шу иблислер арасында чалышамыз, эр кунь оларнынъ «планёркасы»на киремиз, къайнаймыз, давалашамыз, атта оларгъа акъаретли, кескин лафлар айтамыз...». «Акъикъатны айтмакъ керек, кимерде сакъына эдик, чюнки, дагъдан энген чакъырджы киби, этрафымыз душман толу, иблислер толу эди. Партиясы дейсинъми, КГБсы дейсинъми, цензурасы дейсинъми, джасуслары дейсинъми – эписи «Достлукъ»нынъ этрафында къайнагъан «достлар» эдилер» [6].

Цензура дегенде, газетчи-журналист къалемини къавий туткъан халкъ шаири «сербест совет матбуаты»нынъ бу институциональ хызметининъ, ***экинджи кучьнинъ*** фааллигини де озюне хас левхада ифаделемекте: «О заманда биз бир дегиль, эки газет чыкъара эдик. Бунынъ манасы шу ки, азырлангъан бутюн материалларны цензура ичюн рус тилине терджиме эте эдик. Бу бизим ичюн бир тарафтан акъаретлев олса, экинджи тарафтан пек чокъ вакътымызны ве кучюмизни ала эди. Кимерде айнеджилик этип, терджимени асыл нусхасындан бам-башкъа эте ве бунъа «Басылсын» деген имза чекилирми, ёкъмы? – деп теляшланып отура эдик. Эгер цензор айнеджилигимизни дуйса, «биз рус тилини яхшы беджерип оламаймыз, бели янъылгъандырмыз», деп къуртула эдик...» [6].

«Достлукъ»ны 1989 с. башлагъанлардан бириси, Ташкентте «Ленин байрагъы»ндаки нуфузлы месуль кятип вазифесини озь гонъюлинен ташлап, 1975 сенеси Къырымгъа кельген ве чокъ йыллар чёль совхозында адий ишчи чалышкъан гъает теджрибели журналист, къырым тилининъ пириси Рефат Ахтемов озь хатырлавларында Къырымда цензура хызметине екюн тек 1991 сенеси августта чекильгенини бильдире [7].

1991 сенесининъ башларында обком ёлбашчылары матбуатнен, даа догърусы «Достлукъ»нынъ чалышмасынен багълы отькерильген топлашувда иштирак эткен баш муаррир Ш. Рамазанов, муарриетнинъ ишлерини лякъайдсызлыкънен, дикъкъатнен козеткен ве, истегенде киришип, истеген тешкилий хулясалар чыкъармагъа азыр олгъан ***учюнджи кучьни*** бойле левханен косьтере: «Лакъырдыны ачувлы чере иле динълеп тургъан Л.И. Грач мени кескин сёзлернен тенбиеледи, ОКНД акъкъында язмадан НДКТнинъ япкъан ишини кениш айдынлатынъыз, деди. Мен исе онъа джевап оларакъ, ОКНДни де, НДКТни да бильмейим, мен къырымтатар халкъыны билем, газет халкъкъа хызмет этеджек, онынъ менфаатыны къорчайладжакъ, онынъ вазифеси – будыр, дедим <...>. Шу куньден сонъ халкъымызнынъ миллий арекетини бирлештирмек газетнинъ эсас ёлу олмакъ кереклигине <...>, газетнинъ эсас ёлу миллий аркетимизнинъ ог сырасында кеткен зиялыларны, бутюн халкъны бирлештирмек макъсадында чалышмакъ олды» [4].

Бунъа къошма оларакъ, ве 1991 сенесининъ башыны козьде тутып, о, газетнинъ эсас ёнелишини ашагъыдаки къыскъа сёзлернен бельгилей: «Достлукъ» Къурултайнынъ ишини толусунен айдынлатты. О сайлагъан Миллий Меджлиснинъ фаалиети акъкъанда язмакъны озюнинъ эсас макъсадындан бири, деп сайды, эм де ойле де олып къалмакъта».

Асылында, 1991 сенесининъ сонъунадже – Советлер бирлиги дагъылгъандже ве багъымсыз статусынынъ саиби олгъандже, эки бучыкъ сене ичинде «Достлукъ» ватандашларымыз арасында миллийлик дуйгъуларыны пекитмек огърунда онларнен салмакълы чыкъышлар япты.

О языларнынъ серлевалары, аит мундериджеси – эмиетлерининъ кузьгюсидир: миллий арекетте белли инсан А. Альчиковнынъ «Не ичюн?» серлевалы макъалеси («...адалетсиликтен ичимиз-багърымыз къавурылды, сагъ еримиз къалмады»), онынъ сафдашы Джелял Челебининъ ачлыкъ туткъаны акъкъында хабер ве малюмат, «Озьбекистандаки къырымтатарлар: эпимиз Къырымгъа къайтмагъа истеймиз!» адлы макъале, «Судакъта не ола?», «Симферопольде митинг», Л. Буджурованынъ шиирлери (кимдир хатырлар: «Чужие губы произносят «Крым», не слыша музыки столетий в слове...») – булар 1989 сенеси дердж этильген, цензура ёнген-темизлеген сонъ къалгъан актуаль ве тесирли языларнынъ бир къысымы.

Булар исе 1990 сенеси басылгъанларнынъ, ве кене де цензор къылычындан сонъ «сагъ къалгъанларнынъ» нумюнелери: «Къырымнынъ статусы акъкъында», «Къырымтатар халкъ съездине делегатлар сайлав низамы», «Ады бар. Я иши?» (макъаледе профессор Р. Аппазов девлет комиссиянынъ ишини кескин тенкъитке огърата), «Къыямет геджеси», «Рузгярда

тургъан чадырлар», «Ёлда пикет», «Ялта: вазиет муреккеплеше», «Евпаторияда теляшлы куньлер», «Кореиздеки вакъиалар», «Учь кере сюргюн олундым», «Шаркъкъа догъру кете эди эшелонлар»...

1991 сене «Достлукъ» ичюн, 73 йылдан сонъ Экинджи Миллий Къурултайнынъ чагъырылмасы огърунда япылгъан буюк азырланув ишлерни айдынлатувы, онынъ бутюн весикъалары, шу джумледен, «Къырымтатар халкъынынъ миллий багъымсызлыгъы акъкъында Декларация»сыны дердж этильмеси, Миллий Меджлиснинъ фаалиетини косьтермек, анълатмакънен багълы олды. Кескин макъалелер де артып кельди.

Бельки де бу себептен, эм шу йыллары, эм де бундан бираз сонъра, «газетни чыкъармагъа кягъыт олмагъанда, полиграфия хызметини одемеге пара етишмегенде Украина журналистлер Бирлиги ярдым къолуны узатты, Меджлисимиз, базы бир иш адамларымыз, эксериет къырытатарлар чалышкъан тешкилятлар спонсорлыкъ яптылар <...>. Душманларымыз исе газетни къапатмакъ ёлуна тюштюлер. Лякин халкъкъа хызмет эткен шахскъа, неширге, тешкиляткъа азиз Ватанына тансыкъ къырымтатар джемааты эр дайим къолтута экен» [4].

Хулясалар. Азырлагъан макъалемиз – буюк бир мевзугъа кириш киби корюне биле. Чюнки макъсат оларакъ косьтерильген меселени чезмек ичюн мальземе етишмемезлиги ёкъ. «Достлукъ» газети девирийлик ве колеми минималь (А-3, 4 саифе), статусы ашалайыджы (бойсунгъан иляве) ве къатты незарет-тешкерювге огъратылгъаны себебинден имкянлары чокъ тар, сынъырлангъан олса да, муариетте чалышкъан хадимлер оны мумкюн дереджеде халкънынъ менфаатына якъынлаштырмагъа, хызмет этмеге тырыштылар.

Бунъа делиль газетнинъ тиражы да ола биле. Бир йылдан сонъ, 1990 сененинъ ортасына келип, «Достлукъ»нынъ 19 бинъ абунеджиси олды. Онынъ саифелери – окъуйыджысы пек фааль ве гъаевийлик тарафындан чокъ пишкин олгъаныны косьтермекте. О, бугуньде эр афта дёрт бинъге якъын окъуйыджысыны, чокъ ве девамлы зорлукъларгъа бакъмадан, барып тапаяткъан «Къырым» газетине тез арада чевирильсе де, аман-аман черик асыр эвель бутюн «векялетлигини» онъа теслим этсе де, миллий матбуатымызнынъ тарихында озь айры, корюнген-танылгъан ве дегерли ери бардыр.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ

1. Яблоновська Н.В. Роль газети «Къырым» в національному відродженні кримськотатарського народу / Н.В. Яблоновська // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 101. – С. 241–244.
2. Яблоновська Н.В. Роль крімськотатарскіх видань у вирищенні проблеми самоназви свого народу / Н.В. Яблоновська // Журналістика. – 2008. – Випуск 7(32). – С. 24–29.
3. Яблоновська Н.В. Корінні народи Криму й виклики глобаллізації (соціально-комунікаційний аспект) / Н.В. Яблоновська // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24(63), № 4, Ч. 1. – С. 135–141.
4. Рамазанов Ш. Ана-Ватанымыздаки беш йыллыкъ омюримизнинъ кузьгюси / Ш. Рамазанов // «Къырым». – 1994. – № 27(261). – С. 1–2.
5. Сейдаметова В. «Танъ йылдызы» теклиф этильген эди – амма «Достлукъ» ады акимиет тарафындан энди тасдикълангъан экен… / В. Сейдаметова // Къырым. – 2009. – № 51(1319). – С. 5.
6. Селим Ш. Иблислер арасында чалыштыкъ / Ш. Селим // Къырым. – 1994. – № 27(261). – С. 2.
7. Ахтемов Р. Кедерли ве къуванчлы куньлер / Р. Ахтемов // Къырым. – 1999. – № 28(525). – С. 4.
8. Мамутов Б. «Достлукъ» – «Къырым» сатырларында девир йылнамеси / Б. Мамутов // Къырым. – 1994. – № 27(261). – С. 3–4.